

CALEPINOV POLYGLOTNÝ SLOVNÍK Z ROKU 1627 Z BAZILEJSKEJ OFICÍNY HENRICPETRI

KATARÍNA BOKROSOVÁ

Abstrakt: Calepinov jedenástjazyčný slovník je prvým veľkým medzinárodným projektom európskej jazykovej vzdelanosti v 16. a 17. storočí, ktorý odzrkadľuje vtedajší stav niektorých národných jazykov a najdôležitejšie výsledky vedy a vzdelania spomínaného obdobia. Z hľadiska knižnej kultúry a dejín výzdoby knihy je príkladom kvalitnej typografickej práce, ktorá má veľkú umeleckú hodnotu. Slovník bol veľmi úspešný a využívali ho desaťročia až stáročia.

Kľúčové slová: Ambrosius Calepinus, polyglotný slovník, knižná väzba, typografická výzdoba knihy.

V Študovni starých tlačí Slovenskej pedagogickej knižnice v Bratislave sa nachádza jedenástjazyčný slovník z roku 1627, ktorý pochádza z bazilejskej oficíny. Základ tvorí latinská časť slovníka, ktorú vytvoril taliansky rehoľník a učenec Ambrosius Calepinus (cca 1440–1510), talianskym menom Ambrogio Calepino. O živote tohto učenca vieme málo, narodil sa v Calepine v provincii Bergamo v Taliansku a v roku 1458 vstúpil do rehole Augustínov. Zomrel pravdepodobne v Bergame. Napísal prvý latinský slovník v modernejšom zmysle slova, ktorý vyšiel v roku 1502 v Reggio nell'Emilia pod názvom *Dictionarium latinum*.¹ Calepinus sa snažil zozbierať najčastejšie používané latinské slová, vety, výrazy a slovné spojenia, pre vysvetlenie latinských slov používal diela antických a humanistických jazykovedcov a spisovateľov. Latinský slovník odzrkadľoval vedecké snaženia doby svojho vzniku. Latinčina prežívala druhý rozkvet, filológia, teológia a vedeckí spisovatelia skúmali latinčinu z filologického hľadiska, očistili jazyk antických autorov od tzv. barbarizmov, ktoré sa na latinčinu v období stredoveku nalepili.²

Počas celého 16. storočia mal Calepinov slovník veľký úspech, používal sa vlastne namiesto dnešného lexikóna. Iba medzi rokmi 1502 a 1535 vyšiel minimálne v dvadsiatich prepracovaných vydaniach, pričom pôvodný jednojazyčný slovník bol čoskoro doplnený o grécke ekvivalenty. Od polovice 16. storočia pribudli aj jazyky ako hebrejský, taliansky, francúzsky a ďalšie, kým sa nestal jedenástjazyčným slovníkom. Po častých prepracovaniach namiesto pôvodných citátov zostali zväčšia iba parafrázy, pri uvádzaní zdrojov mená autorov zostali, ale ich diela často chýbajú. Z jazykovedného hľadiska bol slovník prvým veľkým medzinárodným projektom a skoro tri stáročia slúžil ako dôležitý zdroj pre európske jazykové vzdelanie. Napriek nepresnostiam bol viacjazyčný slovník veľmi obľúbený a do roku 1620 vyšlo skoro každé rok nejaké nové vydanie. Do roku 1778, keď vyšiel poslednýkrát v Padove ako sedemjazyčný slovník, ho vytlačili viac ako dvestokrát.³

JEDENÁŠŤJAZYČNÝ SLOVNÍK

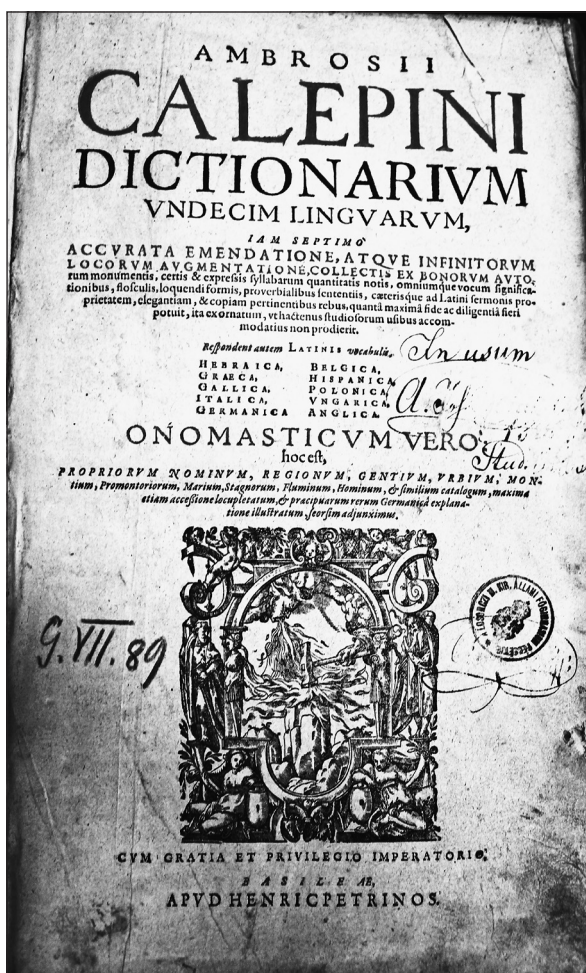
Z hľadiska stredoeurópskeho regiónu sú zaujímavé tie vydania slovníka, v ktorých sa objavuje okrem západoeurópskych jazykov aj poľský a maďarský jazyk. V roku 1585 vyšiel v Lyone ako desaťjazyčný slovník, kde bol pripojený aj poľský, maďarský a anglický jazyk. Ako

1 Ambrogio Calepino – Wikipedia, the free encyclopedia. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Ambrogio_Calepino.

2 SEBESTYÉN, M. A Calepinus-szótárrol – mindenkinék. *Új Kezdet*. Tg. Mures. Roč. 9. Č. 9/2010, s. 14–15.

3 WICK, C. Antikes Latein. Vorgeschichte eines Jahrhundertwerkes. *Akademia Aktuell*. 1/2012, s. 34–39.

Obrázok č. 1: Titulný list polyglotného slovníka z roku 1627 od A. Calepina.

jedenástjazyčný vyšiel prvýkrát v roku 1590 v Bazileji pod názvom *Dictionarium undecim linguarum ... Respondent autem Latinis vocabulis, Hebraica, Graeca, Gallica, Italica, Germanica, Belgica, Hispanica, Polonica, Ungarica, Anglica*. V bazilejskej tlačiarne bol polyglotný slovník vytlačený aj v roku 1598, 1605, 1616 a poslednýkrát v roku 1627.

Tlačiarom impozantného a pomerne hrubého jedenástjazyčného slovníka bol Sebastian Henricpetri (aj ako Sebastian Petri; 1546–1627), ktorý pochádzal z bazilejskej tlačiarenskej dynastie Petriovcov.⁴ Najprv pracoval v tlačiarne svojho otca, neskôr prevzal tlačiareň svojho švagra a potom viedol po smrti svojho otca tlačiareň Petriovcov. Známym je od neho asi 300 kníh, popri medicínskych a alchymistických knihách tlačil aj historické. V dôsledku 30 ročnej vojny musel v roku 1626 vyhlásiť konkurz. Zomrel v roku 1627.⁵

Calepinov slovník je zoradený podľa latinskej abecedy, po latinskom hesle uvádza význam slova, potom slovný druh, rod, pri slovesách čas. Vo viacjazyčných variáciách nasleduje

4 Od roku 1564 sa tlačiareň volala Henricpetri. Okolo 1665 predal Adam Henricpetri (1625–1688), vnuk Sebastaina podnik Jakobovi Bertschemu a to znamenalo aj koniec tlačiarenskej a vydavateľskej dynastie Petriovcov.

5 *Historisches Lexikon der Schweiz* (HLS) [online]. Dostupné z: <http://www.hls-dhs-dss.ch>.

hebrejský ekvivalent aj v latinskom prepise, potom grécky, francúzsky, taliansky, nemecký, belgický, španielsky, poľský, maďarský a anglický tvar hesla.

K jedenástjazyčnému slovníku z roku 1627 je pripojený aj slovný register pod názvom *Onomasticon propriorum nominum, primum ...*, ktorý zostavil švajčiarsky prírodovedec, botanik, lekár a klasický filológ Conrad Gesner (1516–1565), latinským menom Conradus Gesnerus. *Onomasticon* bol súčasťou Calepinovho slovníka aj v predošlých vydaniach, prvýkrát vyšiel slovník s pripojeným glosárom od Gesnera v roku 1546 v Bazileji. *Onomasticon* bol súčasťou viacjazyčného slovníka (sedem-, osem- a jedenástjazyčný slovník) iba vo vydaniach, ktoré vyšli v tlačiarni Henricpetri v Bazileji.⁶

Poľská jazykovedkyňa a lexikografka Irena Źwak (1939–1988) preskúmala tvorbu poľských adjektív Calepinovho viacjazyčného slovníka z roku 1590. O svojich zisteniach napísala monografiu, ktorú vydala v roku 1984 vo vydavateľstve Poľskej akadémie vied. Podľa Ireny Źwak autorom poľských ekvivalentov nemusí byť jedna osoba, mohli to písať aj viaceré osoby. Poľské slová nemajú vždy spisovnú podobu jazyka, veľa slov je z hovorovej poľštiny a niektoré majú sliezsky pôvod. Latinské heslá sú preložené buď jedným slovom, ale často sa používali frázy, alebo definície, niekedy sa slovo vysvetlilo pomocou synonyma.⁷

Maďarskými slovami polyglotného slovníka sa zaoberal hlavne jazykovedec János Melich (1872–1963), ktorý sa narodil v Sarvaši a mal slovenský pôvod. Študoval v evanjelickom gymnáziu v Sarvaši a potom na kežmarskom lýceu, vyštudoval v Kluži maďarský a nemecký jazyk, v rokoch 1920 a 1921 bol riaditeľom Széchenyiho knižnice a medzi 1921 a 1941 bol vedúcim slovanskej katedry v Budapešti. Melich sa zaoberal podrobne maďarskými slovami Calepinovho slovníka z roku 1585 a vydal ich aj samostatne v roku 1912 vo vydavateľstve Maďarskej akadémie vied v Budapešti.⁸ Po podrobnom preskúmaní maďarských ekvivalentov zistil, že majú často charakteristiku hovorového jazyka toho obdobia a z fonetického a morfológického hľadiska sú bohatým zdrojom pre jazykovedné výskumy. Niektoré maďarské slová sa používali v tom období iba v Sedmohradsku.

Najprv sa predpokladalo, že maďarskú časť slovníka vyhotovil István Szántó (Arator) (1541–1612), jezuitský duchovný a jeho rádoví bratia v rokoch 1580 až 1584.⁹ Podľa maďarského fyzika a jazykovedca Kálmána Szilyho (1838–1924) bol autorom maďarských ekvivalentov evanjelický kňaz a teológ Péter Laskai Csókás (?–1587), latinským menom Petrus Monedulatus Lascovius Barovius, ktorému pomáhali dvaja maďarskí študenti študujúci vo Wittenbergu.¹⁰

VÄZBA A TYPOGRAFICKÁ VÝZDOBA POLYGLOTNÉHO SLOVNÍKA

Väzba Calepinovho slovníka z roku 1627 je pôvodná a dobre zachovaná (33 × 24 × 15 cm), drevené dosky s dvoma sponami sú potiahnuté svetlou kožou, na prednej a zadnej doske je zdobená ornamentálnou slepotlačou. V strede dosky sa nachádza ornament (10,50 × 6 cm), ktorý lemujú štyri rôzne druhy pásových ornamentov. Najbližší pásový ornament k strednému ornamentu obsahuje okrem rastlinných motívov aj malé portréty.

6 GVK *Gemeinsamer Verbundkatalog* [online]. Dostupné z: <http://www.gbv.de>.

7 ŹWAK, I. *Słowotwórstwo przymiotników polskich w jedenastojęzycznym słowniku A. Kalepina z 1590 r.* Wrocław: Polska akademia nauk, 1984, s. 5–7.

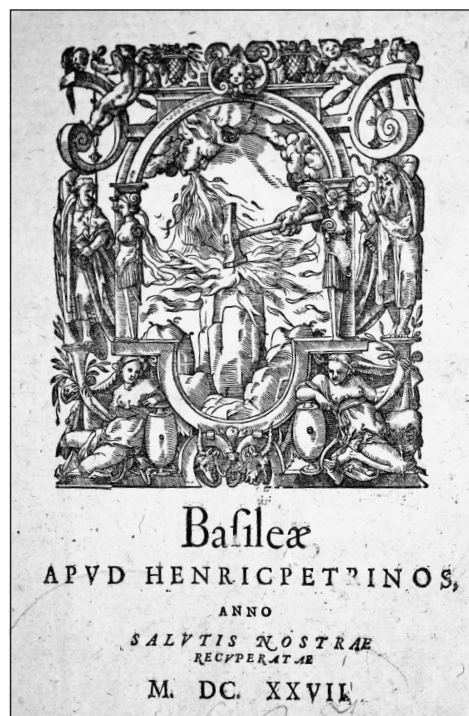
8 MELICH, J. *Calepinus latin-magyar szótára 1585-ből.* Budapest: MTA, 1912.

9 István Szántó Arator – jezuitský učiteľ a prekladateľ biblie. Študoval aj vo Viedni, v rokoch 1575 až 1579 pôsobil v Ríme ako maďarský spovedník, potom pôsobil v Sedmohradsku, kde založil školu. Odtiaľ ho v období náboženských vojen vyhnali a odišiel do Olomouca, kde v roku 1612 zomrel.

10 Péter Laskai Csókás – reformačný kňaz a teológ, ktorý študoval aj vo Wittenbergu a pôsobil viackrát v zahraničí.

Obrázok č. 2: Lisovaná rastlina, ktorá sa našla v slovníku.

Obrázok č. 3: Signet tlačiaru a vydavateľské údaje na konci slovníka.

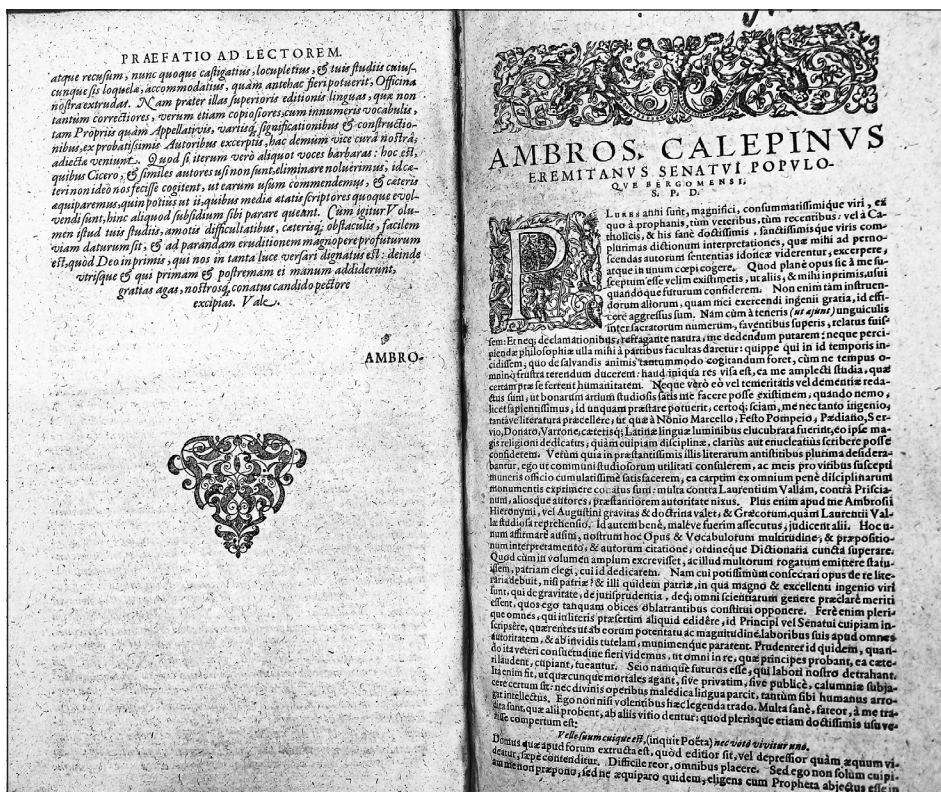
Na dvojfarebnom titulnom liste sa nachádza portálovo tvarovaný signet (11,50 × 9 cm) tlačiaru, v ktorom sú putti postavičky, alegorické postavy a roh hojnosti. V dôsledku lisovania rastlín niektoré strany slovníka sčasti zhnedli. Väzba je úplná, iba na strane 33–34 chýba v rohu časť papiera. Číslovanie je na 21 stranách chybné, buď chýba posledná číslica, alebo sú zamenané. Na stranách 815–816, 1432 je chybná tlač.

Z typografického hľadiska je výzdoba knihy veľmi pekná. Okrem signetu tlačiaru sa tu nachádzajú vlysy, vinety a iniciálky a v slovníkovej časti aj dve jednoduché geometrické schémy. Signet tlačiaru sa nachádza na titulnom liste a na poslednej strane knihy. Existujú dva druhy vlysov, iniciálky majú ornamentálne pozadie, prevažne rastlinné motívy, ale niektoré majú figurálnu výzdobu. Vinety majú rôzne tvary a rozmery.

V úvode pre čitateľa (Typographus studioso lectori) na hornej časti listu vidieť ozdobný vlys (15,50 × 3,50 cm) s rastlinným motívom, putti postavičkami a zvieratami. V strede iniciálky „C“ (5 × 5 cm) vidieť postavu vojaka s kopijou, okolo sú ozdobné motívy. Na konci úvodnej časti sa nachádza vinet (6 × 5 cm) v trojuholníkovom tvare a rastlinnými motívmi. V ďalšej úvodnej časti (Ambros. Calepinus eremitanus senatui populoque Bergomensis) je použitý ten istý vlys ako v predslve, iniciálka „P“ (5 × 5 cm) má figurálny motív, na konci predslvu je pomerne veľká vineta (11 × 8 cm) v trojuholníkovom tvare s motívmi ovocia, putti postavičkami a girlandami.

Životopis Ambrosia Calepina (Vita Ambrosii Calepini ...) je tiež ozdobený. Vlys (14 × 3 cm) je menší a iný ako predošlé dva, má rastlinné motívy, medzi ktorými vidieť vtákov a putti postavičky. Iniciálka „A“ (5 × 5 cm) má figurálne pozadie a na konci textu v strede sa nachádza vineta (5 × 5 cm) predstavujúca v strede hlavu leva, ktorý je obklopený girlandami.

Obrázok č. 4: Ozdobné prvky na začiatku slovníka: vineta s rastlinným motívom, ozdobný vlys a iniciálka s figurálnym pozadím.

Iniciálky slovníkovej časti knihy majú väčšinou rastlinnú ornamentiku, niektoré aj figurálne motívy. Rozmery iniciálok sú väčšinou 4 × 4 cm, niektoré majú menší rozmer (3,5 × 3,5 cm, 3 × 3 cm, 2 × 2 cm).

Úvodná stránka glosára *Onomasticon* je tiež ozdobená takým istým vlysom ako na začiatku knihy. Iniciálky majú väčšinou rastlinný motív, rozmerovo sú menšie (2 × 2 cm, 1,80 × 1,80 cm) ako iniciálky v slovníkovej časti. Na poslednej strane glosára sa nachádza vineta (6 × 3,50 cm), v strede vidieť hlavu leva obklopenú girlandami.

Z hľadiska knižnej výzdoby je polyglotný slovník z roku 1627 najkrajší zo všetkých predošlých vydání Calepinovho slovníka vytlačených v tlačiarni Petriovcov. V dôsledku toho, že tlačiar Sebastian Henricpetri sa v roku 1626 dostal do konkurzu, vydanie z roku 1627 bolo posledným vydaním Calepinovho slovníka v tejto tlačiarni.

Rozsiahly polyglotný slovník má z hľadiska vývoja jazyka a knižnej kultúry veľký význam v tom, že podchytil a zakonzervoval stav niektorých európskych národných jazykov v 16. a 17. storočí. Je bohatým materiálom pre jazykovedcov zaoberajúcich sa dejinami jednotlivých národných jazykov. Z typografického hľadiska je slovník vzácnym artefaktom obdobia svojho vzniku a podáva svedectvo dobovej knižnej kultúry a vzdelanosti európskych národov na začiatku 17. storočia.

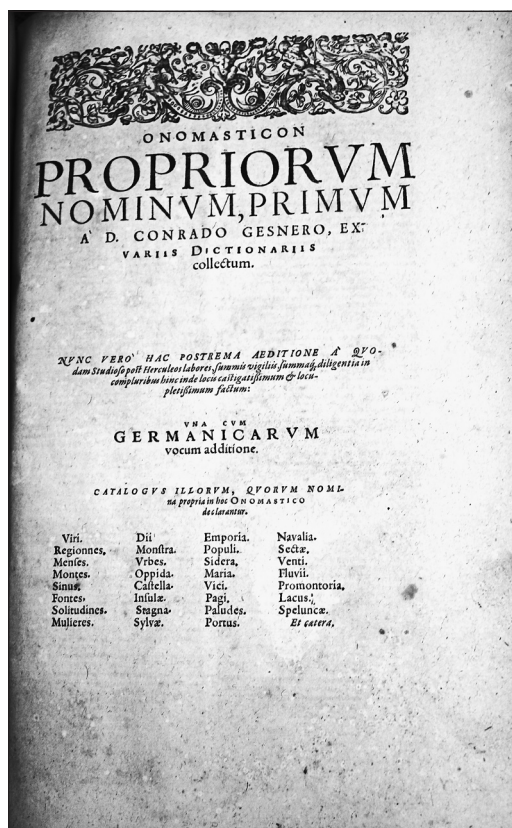
POLYGLOT DICTIONARY FROM AMBROSIUS CALEPINUS FROM 1627 BY PRINTER HENRICPETRI IN BASEL

Summary: Polyglot dictionary from Ambrosius Calepinus is the first major international project of European linguistic scholarship in the 16th and 17th century, reflects the current state of some national languages. In terms of the history of production and decoration of the books is an example of high-quality printing that has great artistic value. The dictionary has been very successful and used it for decades to centuries.

Keywords: Amrosius Calepinus, polyglot dictionary, bookbinding, typographic ornamentation books.

Katarína Bokrosová

Dlhodobá odborná pracovníčka vedeckej knižnice zameranej na oblasť výchovy a vzdelávania, zaoberá sa aj historickými knihami hlavne z oblasti pedagogiky a publikuje aj odborné články z tejto tematiky. Pravidelne zorganizuje tematické výstavy historických kníh v Študovni starých tlačí v Slovenskej pedagogickej knižnici v Bratislave a poskytuje odborné konzultácie z oblasti staršej pedagogickej literatúry.

Obrázok č. 5: Prvá strana pripojeného Onomasticon od C. Gesnera.